

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

GRENDEL LAJOS

Multikulturalizmus vagy szegregáció*

A városkába, ahol születtem, 1919. januárjában cseh katonák érkeztek, de még meg sem melegedhettek igazán, amikor ugyanezen év júniusában elkergették őket Stromfeld magyar vöröskatonái, s a városházára kitűzték a vörös zászlót. Másfél hónappal később visszatértek a csehek, s a város ettől kezdve csaknem két évtizedig a Csehszlovák Köztársasághoz tartozott. 1938. novemberében, az első bécsi döntés eredményeképpen újra a Magyar Királysághoz tartozott, megyeszékhely lett és határváros. A szovjet csapatok 1944 szeptemberében foglalták el. Ezután magyar lakóinak egy tekintélyes hányadát a Csehszlovákia és Magyarország között megkötött lakosságcsere-egyezmény értelmében Magyarországra telepítették. Helyükbe Békés megyei és nyíregyházi szlovákok jöttek. 1968 augusztusában Lévára nem a szovjet, hanem a magyar hadsereg kötelékei vonultak be, és a városházára kitűzték a magyar lobogót. Hamarosan kezdetét vette a város iparosítása, Léva lakossága tíz-tizenöt év alatt megduplázódott, s a város csöppnyi központját ma minden irányból lakótelepek veszik körül. A város nyelvi-nemzetiségi térképe gyökeresen, s a magyarok rovására megváltozott. A gyakori impérium- és rendszerváltozások frusztrálták a polgárokat, akik belefáradtak és belecsömörlöttek a ciklikusan ismétlődő felszabadításokba, amelyeknek a végén mindig ők húzták a rövidebbet. Ráadásul a határ- és rezsimváltozásokat nyelvi-, kulturális és ideológiai expanzionizmus kísérte, amely felőrölte az ott élők etnikai és szociális identitástudatát, s a képmutatást, a hazudozást, a köpönyegforgatást olyan erényként szentesítette, amely nélkül nincs remény a túlélésre, de az elviselhető életre sem.

A Pozsonytól Nagykaposig húzódó mintegy 600 kilométer hosszú területsávon ma a kétnyelvűség természetes állapot. Mi az oka hát, hogy ennek ellenére konfliktusok forrása? Mert a helyzet, lássuk be, paradox. Föltételezhető, és a józan ész ezt föltételezné, hogy ha valakinek kisgyermek kora óta módjában áll az anyanyelve mellett megismerkedni, elsajátítani, majd később birtokába venni egy másik nyelvet is, annak a szellemi-intellektuális, de az érzelmi horizontja is tágabb lesz, mint az egynyelvű, az egy - bármilyen tágas és nyitott - kultúra határai közé zárt embertársaié. A 21. század küszöbén talán az sem szorul bizonyításra, hogy van néhány nyelv, amelynek az elsajátítása nélkül az országhatárokat mindinkább csupán szimbolikus jelentőségű választóvonalakká lefokozó, globalizálódó világunkban lehetetlen a kommunikáció. A magyar nyelv nem tartozik ezek közé. A szlovák sem. Közbevetőleg itt jegyzem meg, hogy az angol nyelv világméretű térhódításának immár sokadik évtizedében, indokolatlannak és idejétmúltnak tartom vissza-visszatérő siránkozásunkat a magyar nyelv elszigeteltsége és társtalansága fölött. Mert ugyanígy társtalannak lehet nevezni a szlovák vagy a román nyelvet is. New Yorkból, Tokióból vagy Hongkongból nézve egyformán kis nyelv valamennyi. Azt, hogy valamely nemzet miképpen boldogul a nemzetek versenyében, nem a nyelvrokonságának a kiterjedtségén múlik, hanem a geostratégiai helyzetén, gazdasága modernizációs szintjén, s nem utolsósorban kulturális horizontjának tágasságán. A nyelvi elszigeteltség leküzdhető akadály.

A multikulturalizmus tehát olyan világjelenség, amely éppen bennünket, közép-európaiakat nem kellene, hogy felkészületlenül érjen. A valóságos helyzet azonban

más. A magyar kultúrából zökkenőmentesebb az átjárás a német, a francia vagy az angol nyelvű kultúrákba, mint a szlovákba, a szerbbe vagy a románba, és fordítva, holott ezekkel a nemzetekkel évezredes szomszédság, sőt a közös államiság kötelékei fűztek egybe. Paradox módon azonban éppen ez a hosszú szomszédság és a közös történelmi múlt eltérő értelmezése és értékelése állít föl masszív akadályokat kulturális közeledésünk útjába. Közép-Európa kontinensünknek az a régiója, ahol a 90-es években, száz éven belül immár másodszer, a térség dezintegrációjának lehetünk szemtanúi, részesei, de leginkább a szenvedő alanyai. A dezintegráció pedig olyan történelmi folyamat, amely egészen más érzelmi és intellektuális attitűdöt evokál, mint az egységesülés. Távolodni a partnereimtől úgy, hogy egyidejűleg közeledem is hozzájuk, fizikai képtelenség. Olyasmi, mintha egy válóper gusztustalan hercehurcai közepette lobbannék szerelemre egykor volt társam iránt, akitől alig várom, hogy végre megszabaduljak. Ha nem akarjuk magunkat becsapni, és nem akarjuk mindenáron rózsaszín szemüvegen át nézni magunkat, tudomásul kell vennünk, hogy az 1989-es fordulatot követően Közép-Európában a szegregáció folyamata erősödött fel, amelyet talán csak az EU-s csatlakozás perspektívája fékezhet le.

A multikulturalizmus szónak azonban egyéb okoknál fogva sincs mindig jó csengése a közép-európai fülnek, s nem csupán azoknak, akik egyébként is mindig számárfület viseltek. Nem kevesen vannak azok, akik a multikulturalizmus csábosan hangzó fogalmát a nivellálódással, a kulturális homogenizációval és az amerikanizálódással társítják, s ezért bizalmatlanul, ha ugyan nem gyanakvással fogadják. S azt kérdezik: mit kell feláldozni cserébe? Holott, értelmezésem szerint, ennek éppen az ellenkezőjéről lenne itt szó. Ám az efféle gyanakvás és fanyalgás végső soron érthető. Negyven éven át tartó agymosás, kulturális homogenizálás és nivellálás után, amelyet a proletár internacionalizmus égisze alatt erőltette rá nem is egy nemzedékre, újra forgalomba kerül egy olyan idegen szó, amely a kultúra internacionalizálódását fejezi ki, s ennél fogva kellemetlen képzettársításokat indít el. Nyugatról nézve mindez, lehet, hogy kicsinyesnek és provincionálisnak tűnik. Talán akkor válik a dolog érthetőbbé, ha tudomásul vesszük, hogy a kommunizmus bukásával Európa kettéosztottsága nem szűnt meg egy csapásra, csak formát, alakot és stílust váltott, s ennek folyamán, a három történelmi királyság kivételével, mindenütt fölértékelődött a nemzeti-etnikai tudat és hovatartozás jelentősége. S ha nem csupán Európa történelmi átalakulásának marginális eseményeként vesszünk tudomást a hajdani szovjet blokk és a Balkán mély belső vajúdasáról, hanem a 90-es évek európai történelmét megpróbáljuk úgy látni, hogy arra egyidejűleg jellemző két ellentétes irányú folyamat: az egységesülésé és a szegregációé. Ott, ahol a bomlás folyamatát heveny nacionalizmus kíséri, a multikulturalizmus nemes gondolatának egyelőre nincs jövője.

Paradoxonnak tűnhet az is, hogy a multikulturalizmus gondolatának tömegesebb elfogadását térségünkben éppen e térség páratlan etnikai tarkasága gátolhatja meg. Pontosabban szólva: a nem egymás mellett létező, hanem az egymás ellen feszülő nemzeti ideológiák, eredetmítoszok, a mindenkori aktuálpolitika hálójában vergődő hagyomány- és történelemértelmezése, a nemzeti karaktert deformáló, történelmi eredetű pszichés traumák, a történelmi fejlődés ciklikus megszakíttósága, s a mindezekkel együttjáró magánéleti drámák. Holocaust, gulagok, deportálások, lakosságcserek, erőszakos kitelepítések, diktatúrák, koncepciók perek, lepusztult gazdaság, süllyedő életszínvonal, a kreatív gondolkodás üldözése, örült utópiák, vezérkultusz, államilag támogatott hazudozás, abszolút relativizmus és értékvesztettség. Közép- és Kelet-Európában az etnikai és kulturális tarkaság nem a

békés és mindenki számára hasznos szimbiózisnak, hanem újabb konfliktusoknak a forrása. Legalábbis ez a veszély nem zárható ki. A lenini-sztálini típusú szocializmus mint politikai és gazdasági szisztéma megbukott, de a társadalmi érintkezés formáiban csakúgy, mint a magánéletben, a viselkedéskultúrában, a gondolkodásmódban meglehetősen a nyomai ma is. A kommunista diktatúra az orosz imperializmus diktatúrája is volt, s ezt az aspektusát Nyugaton mintha kevésbé tekintenék súlyának megfelelően azok a máskülönben kiváló társadalomtudósok és publicisták, akik egy kicsit értetlenkedve szemlélik a nacionalizmus térhódítását a néhai szovjet blokk peremvidékein. Közép és Kelet-Európa nem orosz népeit nemzeti mivoltukban is megalázták. Ami nálunk ma, s nem annyira a fejekben, mint inkább a lelkekben történik, az nem kis mértékben visszahatás erre az elnyomásra. Nemcsak egyének sérültek meg pszichésen csaknem végzetesen, hanem nemzetek, etnikai és vallási csoportok is (lásd: görög-katolikusok, de nem csak ők). A nemzeti múlt, a nemzeti jelleg túlhajtott keresése, már-már eszményítése napjainkban nálunk nem annyira tekinthető valamiféle elvakult, expanzív nacionalizmus régen idejétmúlt kísértetjárásának, mint inkább az elrabolt kollektív identitás visszaperlésének. Térésünk a VSZ és a KGST szétesését követően Kelet és Nyugat között találta magát, olyan légüres térben, amely hosszútávon a bezárkózásnak és az izolacionizmusnak kedvez. Szlovákia manapság ennek a fura állapotnak az egyik legkristálytisztább kóreset. A térség páratlanul gazdag etnikai és felekezeti rétegzettség, megfelelő és kedvező belső és külső feltételek híján, ezért nem a multikulturalizmus konfliktusokat és évszázados szembenállásokat kultúráló talaja, hanem parlagon hagyott, elvadult föld, ahol a jelen pillanatban mindenféle gyom szabadon nőhet. Sőt, arra is van már példa, hogy a multikulturalizmus eszméjével visszaélni és manipulálni is könnyen lehet. Az erdélyi magyar egyetem létesítése körül újra meg újra fellángoló vitára gondolok, amikor is a román fél (s nem csupán a nacionalista blokk) a multikulturalizmusra hivatkozva utasítja el az önálló magyar egyetem létesítésének még a gondolatát is.

Ugyanez mondható el a többnyelvűségről is. Az, hogy a többnyelvűség, a több kultúrában való jártasság önmagában még nem szavatolja a nemzetek vagy a kultúrájuk közötti közeledést, ámbár ennek egyik legfontosabb előfeltétele. Hiába beszélek több nyelven, anyanyelvem csak egy van. Közép- és Kelet-Európa bennszülöttei többségének viszonya az anyanyelvéhez ma is éppoly szakrális, mint a század elején volt. Hogy miért, azt minden tudományos okfejtésnél, ideológiai csűrés-csavarásnál pontosabban állapította meg (diagnosztizálta) Füst Milán *A magyarokhoz* című költeményében: "Szent e nyelv! S több kincsed nincs neked!" De ugyanezt bizvást mondhatja a szlovák, a cseh, a román, a lengyel is. Az államiságától több mint száz évig megfosztott lengyel nemzetet a nyelve és a kultúrája tartotta fenn, ahogyan rövidebb ideig, a világsi fegyverletételt követően, a magyart is. Európában nyelv nélkül nincs nemzet, nemzet nélkül nincs állam - legalábbis az elmúlt néhány száz évben. De mekkora különbség ez Európa nyugati és keleti fele között! Nyugat-Európában egy kis nemzet nyelve is lehetett expanzív (holland, portugál), a gyarmatosítás gazdagságot és a kultúra virágzását hozta magával, behozhatatlannak látszó előnyt a nagy tengerektől elvágott, hol a török, hol a német, hol az orosz expanziótól fenyegetett balti, közép-európai és balkáni nemzetekkel szemben, akiknek végső soron a nyelv maradt egyetlen kincsük. Nyilvánvaló, hogy a fenyegetettség érzése más közérzetet evokál, mint a terjeszkedésé és hódítása. Ezért lesz a nyelv a mi tájainkon szakralitás, az irodalom és a kultúra pedig fegyver a nemzet fennmaradásáért folytatott végenincs küzdelemben. Tudom, nem mondok semmi újat. A fenyegetettségérzés, a védekezés

reflexeinket végtelenül kifinomította, nemzeti tudatunkat és alkatunkat bizonyos fokig deformálta, hisztérikussá vagy paranoiássá tett bennünket, ami nagy horderejű társadalmi változások idején hátrány lehet. Szűkebbre fogva a vizsgálódások körét: Trianon nemcsak a magyarságot traumatizálta, hanem valamennyi, e békeszerződésben kedvezően érintett nemzetet is.

Márpedig a közép-európai térségben valóban nagy horderejű társadalmi, gazdasági, politikai változások kezdődtek; olyan folyamatok, amelyek pozitív perspektíva hiányában lefékeződhetnek vagy kifulladásra kerülhetnek. A fasizmus nem lehetett ilyen perspektíva, hiszen a közép-európai kis nemzetek és etnikumok megsemmisítésével fenyegetett. A bolsevizmus internacionalizmusáról hamar kiderült, hogy humbug, a szép szavak és jelszavak mögött a csöppet sem barátságos orosz medve brummog. A nagy 20. századi utópiák semmit sem oldottak meg, ellenkezőleg, inkább csak összezagyválták az értékeket, lerombolták a polgári erényeket, megbénították a gazdaságot és olyan totális zsarnokságokat alapoztak meg, amelyeket a történelem korábban nem ismert. Ilyen tapasztalatok után a közép-európai ember torkig van az utópiákkal, nem hisz az ígéreteknek, nem hisz a szavaknak, szkeptikus, kiábrándult, békességre vágyik, arra, hogy hagyják végre élni, és hogy kicsit jobban élhessen. Ebben a tekintetben a magyar, a szlovák, a román állampolgár édestestvérek.

Szerencsére a kommunizmus csődje óta utópiákkal senki sem ijesztget bennünket - legalábbis Európában nem. Az iszlám fundamentalizmus ellen úgy-ahogy be vagyunk oltva, a különféle szélsőjobboldali csoportcskák elterjedése és hatása egyelőre nem nagyobb, mint a kisebb vallási szektáké, a volt bolsevikok zöme pedig begombolta legfelső inggombját, nyakkendőjét kötött, s rájött, hogy a kommunizmushoz vezető legrövidebb út a kapitalizmus. Ezért szívesebben privatizál, mint bebörtönöz. Közép-Európa modernizációja egyik fontos állomásához érkezett, ahol is a pozitív perspektívát az európai integráció jelentheti, amelyből - s ez alapvető, nemzeti érdek mindenütt - nem akar kimaradni. Ez a perspektíva nem ígér földi paradicsomot, sem osztály nélküli társadalmat, viszont konkrétabb, megfoghatóbb, elérhetőbb, mint a társadalmakat fenekestül felforgató, a fanatizmus levében fürdő utópiák, ráadásul fellendülést és a jogállamiságon nyugvó társadalmi stabilitást ígér. Az EU-s csatlakozás perspektívája elindítója és katalizátora lehet azoknak az intellektuális folyamatoknak is, amelyek révén a közép-európai kis nemzetek fokozatosan megszabadulhatnak történelmi traumáik emléktől, ideológiai atavizmusaitól, klausztrófiáiktól, attól a hisztériától és paranoiától, amely a legfőbb akadály a jószomszédi kapcsolatok kiépítésének. A hangsúlyt persze a lehet szóra teszem. Hiszen lehet mindez másképpen is, a történelem kiszámíthatatlan, mint a földrengések vagy szökőárok, az emberről pedig köztudott, hogy bármelyik pillanatban képes dühöngő, önpusztító, hülye állattá változni, s erre nem is kell őt nagyon motiválni.

Az integrációt, persze, akarni is kell. És el kell fogadni a játékszabályokat, amelyekről botorság azt képzelni, hogy azokat mi, az éppen előszobázók vagy az egyelőre kint rekedtek fogjuk diktálni. Ha Nyugaton azt mondják, hogy Európában az államhatárok szentek és sérthetetlenek, azt kell mondanunk: igen ez az egyik alapvető feltétele a kontinens stabilitásának, de nem elégséges feltétele. Közép-Európa, éppen etnikai tarkaságánál, multikulturális adottságainál, történelmi múltjának kuszaságánál fogva, egy kicsit más, mint a kontinens nyugati fele, a Balkán pedig ingovány. Több jel is mutat arra, hogy amióta a vasfüggönnyet lebontották és a kelet-nyugati kapcsolatok minden vonatkozásban megélnékültek és közvetlenebbé váltak, a nyugati politikusok is jobban kiismerik magukat a közép- és

kelet-európai csapdában. Azt is tudják, hogy az államhatárok akkor maradhatnak sérthetetlenek, ha e határokon belül az etnikai és más kisebbségek jogait olyan törvények szabályozzák, amelyek maximálisan kielégítik gazdasági, kulturális, művelődési és egyéb igényeiket - legalábbis addig a határig, amíg ezek nem veszélyeztetik az adott állam szuverenitását.

Úgy tetszik, a trianoni traumán az érintett országok közül mára leginkább Magyarország tette túl magát, míg a többi többé-kevésbé a foglya maradt. Legalábbis pszichésen és tömeges méreteken. Ez az állapot pedig a populista politikusoknak kedvez. Az európai integráció folyamata sem oldja meg automatikusan a térség etnikai problémáit. Az integráció nem csodaszer, inkább csak kedvező alkalom egy gyökeres szemléletváltásra, amely nélkül térségünkben megvalósíthatatlan a modernizáció.

Úgy tetszik, mintha messzire kanyarodtam volna a témától. Pedig csupán arra keresem a választ, milyen feltételek megteremtése esetén gyümölcsöztethető a többnyelvűség az egyén, de akár egy etnikai csoport számára is, olyan földrajzi régiókban, ahol több etnikum keveredik. Pozsony a két világháború között háromnyelvű város volt. A második világháború végét követő nyelvi homogenizáció során ez az állapota megszűnt. De miféle előnye származik egy lévai, érsekújvári, losonci lakosnak abból, hogy már kisgyerek korában elsajátíthat az anyanyelvén kívül egy másik nyelvet is, hogy két nyelven kommunikálhat, hogy két kultúrában lehet otthon anélkül, hogy származását meg kellene tagadnia - hiszen erre senki nem kényszeríti? Miféle többletet jelent a számára ez az életkörülményeiből eredő szerencsés adottság? Az érsekújvári, lévai, losonci magyar kénytelen megtanulni szlovákul - de nem azért, mert erre holmi paragrafusok kényszékényszerítik, hanem elemi egzisztenciális érdekből. A lévai, losonci, érsekújvári szlovákokot egzisztenciális érdek nem hajtja, hogy megtanuljon magyarul. Sőt, történelmi okokból még fél is a magyar nyelvi és kulturális expanziótól. A kivételek elenyésző számúak. Ami közelebb hozhatná a két nemzet fiait, az a közös érdekeken alapuló szoros kooperáció lehetne a határ menti régiók között. Közös magyar és szlovák érdekeket bőven lehetne találni, én csak egyetlenegyem említenék meg itt, ez pedig az euroatlanti integráció. Csakhogy a mai Szlovákia számára ez a perspektíva, sajnos, egyre távolabbi időpontokra tolódik ki. Lemaradása azzal a veszéllyel járhat, hogy a szlovák politikai elit hosszabb időre az izolacionizmus és a nemzetállami kizárólagosság lejtőjére kerülhet. A nemzetállami ideológia jegyében berendezkedő autoritativ államalakulat nemhogy nem kedvez a multikulturalizmus eszméjének, hanem létében fenyeget minden nyelvi és etnikai kisebbséget. Márpedig ezzel a "perspektívával" is számot kell vetnünk.

A mai szlovák társadalom végletesen megosztott a nyugati orientáció és a bezárkózás hívei között, s mind a két kurzus képes akár nagy tömegeket is megmozgatni. Ezért bárhogyan végződjenek is a parlamenti választások Szlovákiában, a két tábor közötti iszapbirkózás folytatódni fog. Ha ebben a bezárkózás hívei kerekednek fölül, a többnyelvűség adta lehetőségek az egyén számára a hétköznapi élet gyakorlatában továbbra is a nullával lesznek egyenlőek.

* Elhangzott a hollandiai Mikes Kelemen Kör Tanulmányi Napjai keretében, 1998. szeptember 5-én, a Drakenburgh Konferenciaközpontban.